

GYANBODH

An International Multidisciplinary
Peer Reviewed Journal

ISSN:3048-9792

Volume: 3

Issue: 3

May - June: 2026

આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાઓમાં માનવીય ચિત્રણ

દક્ષાબેન ઉપાધ્યાય

રીસર્ચ સ્કોલર

ગુજરાતી વિભાગ, સુરેન્દ્રનગર યુનિવર્સિટી, વઢવાણ

ડૉ. કિષ્ના સોલંકી

અસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર

ગુજરાતી વિભાગ, સુરેન્દ્રનગર યુનિવર્સિટી, વઢવાણ

સારાંશ

આ સંશોધન-પત્ર આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાસાહિત્યમાં માનવીય ચિત્રણની સ્વરૂપ-રેખા અને વિકાસ-યાત્રાની તપાસ કરે છે. ગુજરાતી વાર્તા આધુનિક યુગમાં બાહ્ય ઘટનાઓના વર્ણનથી આગળ વધીને માનવીના આંતરિક મનોજગત, તેની વેદનાઓ, આકાંક્ષાઓ અને સંવેદનાઓના ઊંડા ચિત્રણ તરફ વળી છે. સુરેશ જોશીથી શરૂ થયેલી આ માનસિક ઊર્મિ-યાત્રા ૧૯૮૦ પછીના ઉત્તર-આધુનિક યુગમાં વધુ સરળ ભાષા અને સહજ અનુભવો દ્વારા સામાન્ય માનવીના હૃદયની નજીક આવી છે. આ પત્રમાં ધૂમકેતુ, સુરેશ જોશી, હિમાંશી શેલત અને નીરવ પટેલ જેવા લેખકોના સંદર્ભમાં માનવીય ચિત્રણનાં વિવિધ પાસાંઓને ઉજાગર કરવામાં આવ્યાં છે. આ અભ્યાસ સ્પષ્ટ કરે છે કે આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાએ માનવીને તેના સામાજિક વર્ગ, જ્ઞાતિ કે વ્યવસાયથી પર, એક સંવેદનશીલ માનવ-સત્ત્વ તરીકે ચીતર્યો છે - જે પીડા અનુભવે છે, પ્રેમ કરે છે, અને પોતાના અસ્તિત્વ માટે સંઘર્ષ કરે છે.

૧. પ્રસ્તાવના

ગુજરાતી સાહિત્યની વાર્તાપરંપરા સદીઓ જૂની છે, પરંતુ આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાનો આરંભ ૨૦મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં ધૂમકેતુ (ગૌરીશંકર ગોવર્ધનરામ જોશી) જેવા લેખકો સાથે થાય છે. ત્યારથી અત્યાર સુધીની લગભગ સો વર્ષની વાર્તાયાત્રામાં માનવીય ચિત્રણની રીત અને દૃષ્ટિ બદલાઈ છે. આ સંશોધન-પત્રનો હેતુ આધુનિક અને ઉત્તર-આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાઓમાં માનવીનું ચિત્રણ કેવી રીતે થયું છે તેની તપાસ કરવાનો છે.

આ અભ્યાસનું મહત્ત્વ એ છે કે સાહિત્ય માનવજીવનનો આરસો છે, અને વાર્તાસાહિત્યમાં થતા ફેરફારો સમાજના માનવી-સંબંધી દૃષ્ટિકોણને પ્રતિબિંબિત કરે છે. ગુજરાતી વાર્તાએ કેવી રીતે ઉચ્ચ-મધ્યમ વર્ગની સીમાઓ તોડી, દલિતો, સ્ત્રીઓ, ગરીબો અને સીમાંત સમુદાયો સુધી પોતાનું ક્ષેત્ર વિસ્તાર્યું, તે સમજવું આવશ્યક છે.

૨. પ્રારંભિક આધુનિક યુગ: ધૂમકેતુ અને માનવીય વેદના

૨.૧ ધૂમકેતુનું યોગદાન

ધૂમકેતુ ગુજરાતી વાર્તાના પ્રણેતા માનવામાં આવે છે. તેમણે વાર્તાના સ્વરૂપ અને સામગ્રી બંનેમાં નવા પરિમાણ ઉમેર્યાં. તેમના પહેલાં ગુજરાતી વાર્તાઓનું વિષયવસ્તુ સામાન્ય રીતે ઉચ્ચ-મધ્યમ વર્ગના જીવન સુધી મર્યાદિત હતું. ધૂમકેતુએ આ સીમાને તોડી, ઇતિહાસ, પુરાણથી માંડીને સામાન્ય જનજીવન સુધીના વિવિધ વિષયોને સ્પર્શ્યાં.

૨.૨ 'પત્ર' વાર્તામાં માનવીય ચિત્રણ

ધૂમકેતુની 'પત્ર' (The Letter) વાર્તા માનવીય ચિત્રણનો ઉત્કૃષ્ટ નમૂનો છે. આ વાર્તાના કેન્દ્રમાં કોયવાન અલી છે, જે એક શિકારી હતો પણ પોતાની એકમાત્ર દીકરી મરિયમના લગ્ન પછી તેનાથી અલગ થઈ ગયો. અલી પાંચ વર્ષ સુધી રોજ પોસ્ટ ઓફિસે જઈને દીકરીના પત્રની રાહ જુએ છે, પણ પત્ર ક્યારેય આવતો નથી. આ વાર્તા માત્ર પીડાનું જ નહીં, પણ માનવીય સંવેદનાના પરિવર્તનનું પણ ચિત્રણ કરે છે.

અલીનો શિકારીમાંથી એક વેદનાભર્યા પિતામાં થયેલો પરિવર્તન સૂચવે છે કે દુઃખ માનવીને સંવેદનશીલ બનાવે છે. ધૂમકેતુ કહે છે કે જે લોકો પીડા ભોગવે છે તેઓ જ જાણે છે કે પીડા શું છે ("રામબાણ વાગ્યા હોય તે જ જાણે"). ઉપરાંત, પોસ્ટમાસ્ટર જે અલી સાથે કઠોરતાથી વર્તે છે, તે પોતે જ્યારે પોતાની દીકરીની બીમારીને કારણે ચિંતામાં હોય છે ત્યારે અલીની વેદના સમજી શકે છે. આમ, ધૂમકેતુ દર્શાવે છે કે માનવી અન્યના દુઃખને ત્યારે જ સમજી શકે છે જ્યારે તે પોતે દુઃખનો અનુભવ કરે.

૨.૩ ધૂમકેતુની અન્ય વાર્તાઓ

ધૂમકેતુએ પોતાની વાર્તાઓમાં સ્ત્રીઓ, કલાકારો અને સીમાંત વ્યક્તિઓનું ચિત્રણ પણ કર્યું છે. તેમની વાર્તાઓમાં સ્ત્રીઓ પર પિતૃસત્તાક સમાજ દ્વારા લાદવામાં આવતા પ્રતિબંધોનું સૂક્ષ્મ નિરૂપણ થયું છે. ધૂમકેતુ સમાજ અને વ્યક્તિ વચ્ચેના સંઘર્ષને વર્ણવવામાં માહેર હતા, અને તેમણે રાજકીય સંદર્ભોને પાત્રોના વ્યક્તિગત અનુભવો દ્વારા વ્યક્ત કર્યા.

૩. આધુનિક યુગ: સુરેશ જોશી અને આંતરિક મનોજગત

૩.૧ સુરેશ જોશી: આધુનિકતાના પ્રણેતા

સુરેશ જોશી ગુજરાતી વાર્તામાં આધુનિકતાના પ્રતીક માનવામાં આવે છે. તેમનો પહેલો વાર્તાસંગ્રહ 'ગૃહપ્રવેશ' ગુજરાતી વાર્તામાં આધુનિકતાના ઉદયનું પ્રતીક ગણાય છે. સુરેશ જોશીએ પાછલા યુગની વાર્તાઓથી વિપરીત, ઘટનાઓને અવગણીને માનવ-મનની આંતરિક કાર્યપ્રણાલી ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. તેમની વાર્તા 'કપોલકલ્પિત' એ દૈનિક જીવનના સામાન્ય ભાગોને કલ્પના દ્વારા નવું સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયોગ છે.

આનિરુદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટના મતે, સુરેશ જોશી સાથે ગુજરાતી વાર્તામાં બે આમૂલ પરિવર્તન આવ્યાં: એક તરફ ઘટનાઓની અવગણના કરીને માનવ-મનનું આંતરિક ચિત્રણ કરવાના પ્રયાસો, અને બીજી તરફ અમુક ઘટનાઓની પાછળ રહેલા માનવ-મનના કાર્યોને દર્શાવવાના પ્રયાસો.

૩.૨ માનસિક ઊર્મિનું ચિત્રણ

સુરેશ જોશીના પ્રભાવ હેઠળ, મધુ રાયે, ચંદ્રકાંત બક્ષી, જ્યોતિષ જાની, ઇલા દેવ અને રાધેશ્યામ શર્મા જેવા લેખકોએ પાત્રોના મનની સૂક્ષ્મ કાર્યપ્રણાલીનું ઊંડાણપૂર્વક ચિત્રણ કર્યું. મધુ રાયની 'કરોળિયા અને કાંખજૂરા', 'બાનીશી નામની એક છોકરી' તથા ચંદ્રકાંત બક્ષીની 'દાઘ', 'જ્યોતિ એ લવ મેરેજ કર્યું' આ દિશાનાં ઉત્તમ ઉદાહરણો છે.

આ યુગમાં લેખકોએ ટેક્નિક અને શૈલી પર વધુ ભાર મૂક્યો, પરિણામે ક્યારેક વાર્તાઓ તેમના તકનાકી પ્રયોગોથી દમિત થઈ ગઈ. પણ તેમનું આ પ્રયોગશીલ વલણ માનવીના અંતર્મનનાં અજાણ્યાં ક્ષેત્રોને ઉજાગર કરવામાં સફળ રહ્યું.

૪. ઉત્તર-આધુનિક યુગ: ૧૯૮૦ પછીની વાર્તા

૪.૧ સ્વરૂપ-થી-સંવેદના તરફ વળાંક

૧૯૮૦ના દાયકા પછી ગુજરાતી વાર્તામાં એક નવો વળાંક આવ્યો. આધુનિકતાવાદીઓના તકનાકી પ્રયોગોને કારણે વાર્તા દમિત થઈ જતી હતી, તેથી નવા લેખકોએ સ્વરૂપ અને તકનીકના અતિરેકથી મુક્તિ મેળવી. આ યુગને 'ઉત્તર-આધુનિક યુગ' (અનુઆધુનિક યુગ, ૧૯૮૫-) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આ યુગના લેખકોમાં ભૂપેશ અધ્વર્યુ, ઉત્પલ ભયાણી, રમેશ ત્રિવેદી, ચિનુ મોદી, શિરીષ પંચાલ, અંજલિ ખંડવાળા, હિમાંશી શેલત અને બિંદુ ભટ્ટનો સમાવેશ થાય છે. આ લેખકોએ તકનીકને વાર્તા સાધવાનું સાધન માન્યું, લક્ષ્ય નહીં. ચંદ્રકાંત બક્ષીએ સ્પષ્ટતા કરી કે, "કોઈ સિદ્ધાંતો રચીને પછી તે સિદ્ધાંતોને પ્રતિપાદિત કરવા વાર્તા લખી શકાય નહીં... વાર્તાનો સ્રોત હૃદય છે, મગજ નહીં; લાગણીઓ છે, બુદ્ધિ નહીં".

૪.૨ હિમાંશી શેલત: સહજ માનવીય ચિત્રણ

હિમાંશી શેલત આ યુગનાં મહત્વપૂર્ણ લેખિકા છે. તેમને તેમના વાર્તાસંગ્રહ 'અંધારી ગલી માં સફેદ ટપકાં' માટે સન ૧૯૯૬માં સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કાર મળ્યો. તેમની વાર્તાઓ સરળ,

સહજ ભાષામાં લખાયેલી છે અને જટિલ માનવીય લાગણીઓને અતિસરળ રીતે વ્યક્ત કરે છે.

હિમાંશી શેલતનાં પાત્રો સામાન્ય માનવીઓ છે. તેઓએ પોતાના સંસ્મરણો અને સામાજિક સેવાના અનુભવોને વાર્તાઓમાં ઉતાર્યા છે. તેમના પર કેથરિન માન્સફિલ્ડ, મન્નુ ભંડારી, મહાશ્વેતા દેવી અને જયંત દલવી જેવા લેખકોનો પ્રભાવ હતો. તેમની વાર્તાઓ સમાજના ઉપેક્ષિત અને વંચિત વર્ગો - ગરીબ બાળકો, વેશ્યાઓ - ના જીવન સાથે સંકળાયેલી છે. હિમાંશી શેલત પોતાની વાર્તા વિશે કહે છે, "મને વાર્તા પ્રિય છે અને આજે પણ છે. વાર્તા દ્વારા મને જે કંઈ મળ્યું છે તે અમૂલ્ય છે. અનેક વાર મને એવું લાગ્યું છે કે હું એક સાથે અનેક જીવન જીવું છું, અને તેમાં મારી અંગત વેદનાઓ ઓગળી ગઈ છે. વાર્તા મારો આધાર રહી છે".

૪.૩ ઉત્તર-આધુનિક યુગનાં અન્ય લેખકો

આ યુગમાં અનેક લેખકો પોતાની વિશિષ્ટ શૈલી સાથે ઉભરી આવ્યા. સત્યજિત શર્માનો 'શબપીઠે માન મોજૂં', ભૂપેશ અધ્વર્યુનો 'એક ખંડા', અંજલિ ખંડવાળાની 'આંખની ઈમારતો' અને 'લીલો છોકરો', હિમાંશી શેલતનો 'અંતરાલ', ભગવત સુથારનો 'એક એ પલ' - આ બધા સંગ્રહો સહજ ભાષા અને હૃદયસ્પર્શી કથનથી ભરપૂર છે.

કેટલાક લેખકોએ લોકકથાઓ અને પુરાણકથાઓને આધુનિક સંદર્ભમાં સામાન્ય માનવીની ભાષામાં રજૂ કરી. રાધેશ્યામ શર્માનો 'વાર્તાવરણ', ચિનુ મોદીનો 'દાબી મુઠ્ઠી જમણી મુઠ્ઠી', અને ભૂપેશ અધ્વર્યુનો 'હનુમાન્લવકુશ્મિલન' આ દિશાનાં ઉદાહરણો છે.

૪.૪ પ્રવાસી ગુજરાતી લેખકો

૧૯૯૦ પછીના ગુજરાતી વાર્તામાં પ્રવાસી (ડાયસ્પોરા) લેખકોનું યોગદાન પણ નોંધપાત્ર છે. પ્રીતિ સેનગુપ્તા, મધુ રાય, પન્ના નાયક અને મોના પત્રાવાલા જેવાં લેખિકાઓએ વિવિધ સમુદાયો અને સંસ્કૃતિઓના જીવનનું ચિત્રણ કર્યું. મોના પત્રાવાલાની ગુજરાતના દક્ષિણ ભાગ અને મહારાષ્ટ્રના ભાગોમાં વસતા પારસી સમુદાયના જીવનની વાર્તાઓ આ યુગની વિવિધતા દર્શાવે છે.

૫. સીમાંત સમુદાયોનું ચિત્રણ

૫.૧ દલિતોનો અવાજ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ૨૦મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં બે વિસંવાદી અવાજો ખાસ સાંભળવા મળ્યા - દલિતો અને સ્ત્રીઓના. નીરવ પટેલ મુખ્યત્વે દલિત કવિ તરીકે જાણીતા છે, પરંતુ તેમની 'ક્રીમી લેયર' વાર્તા આધુનિક ગુજરાતી વાર્તામાં જ્ઞાતિના ચિત્રણનું મહત્વનું ઉદાહરણ છે. આ વાર્તા વાઘેલા દંપતીની આસપાસ ફરે છે, જે મુંબઈ જેવા શહેરમાં જ્ઞાતિના સંકેતોને છુપાવીને જીવે છે. તેમની દીકરીનાં લગ્ન એક બ્રાહ્મણ પરિવારમાં થઈ રહ્યાં છે, પણ લગ્નના કંકોત્રી બનાવવાના સમારંભમાં જ્ઞાતિનો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. આ વાર્તા દર્શાવે છે કે આધુનિક શિક્ષણ, અમ્બેડકરવાદી ચેતના અને ઉચ્ચ વર્ગની ઓળખ છતાં જ્ઞાતિ કેવી રીતે માનવીના જીવનને પ્રભાવિત કરે છે.

૫.૨ સીમાંત વર્ગોની ઓળખ-સમસ્યા

નીરવ પટેલ વાર્તામાં બતાવે છે કે જેઓ જ્ઞાતિની ઉપર ઉઠી ગયા હોવાનો દાવો કરે છે, તેઓ પણ સૂક્ષ્મ રીતે જ્ઞાતિના ભેદભાવનો સામનો કરે છે. ગુજરાતમાં 'વાઘેલા' અટક સામાન્ય રીતે ઉચ્ચ જ્ઞાતિના રજપૂતો સાથે સંકળાયેલી છે, પણ કેટલાક દલિત સમૂહોએ ઐતિહાસિક રીતે આ અટક અપનાવી છે. આમ, અટક એક સાથે જ્ઞાતિ ઓળખને ચિહ્નિત પણ કરે છે અને તેને ઢાંકી પણ દે છે.

આવી વાર્તાઓ આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાની મહત્વપૂર્ણ ઉપલબ્ધિ છે - તેઓ સમાજના સૌથી વંચિત વર્ગોની માનવીય સમસ્યાઓને કેન્દ્રમાં મૂકે છે. આ પાત્રો હવે માત્ર પીડિતો નથી રહેતા, પરંતુ પોતાના ઇતિહાસના વિષયો બની જાય છે.

૬. માનવીય ચિત્રણનું વિશ્લેષણ

૬.૧ બાહ્યથી આંતરિક તરફ

આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ ફેરફાર એ છે કે તે બાહ્ય ઘટનાઓના વર્ણનથી માનવીના આંતરિક મનોજગત તરફ વળી છે. ધૂમકેતુનો અલી જ્યારે પત્રની રાહ જુએ છે ત્યારે તેની વેદના કોઈ બાહ્ય ઘટના નથી, પણ આંતરિક અનુભૂતિ છે. સુરેશ જોશીએ તો ઘટનાઓને જ અવગણીને મનની કાર્યપ્રણાલીને વાર્તાનો વિષય બનાવી.

- વર્ગ અને જ્ઞાતિની સીમાઓનું વિસર્જન: પ્રારંભિક વાર્તાઓનું વિષયવસ્તુ ઉચ્ચ-મધ્યમ વર્ગ સુધી મર્યાદિત હતું. ધૂમકેતુએ ગરીબ, અશિક્ષિત અને સામાન્ય લોકોને વાર્તાઓમાં સ્થાન

આપ્યું. હિમાંશી શેલતે તો વેશ્યાઓ, ઝૂપડાંના બાળકો સુધી વાર્તાનું ક્ષેત્ર વિસ્તાર્યું. નીરવ પટેલની વાર્તા તો જ્ઞાતિવ્યવસ્થાના સૌથી સંવેદનશીલ પ્રશ્નને સ્પર્શે છે.

- તકનીક અને સરળતાનો સમન્વય: ઉત્તર-આધુનિક યુગની સૌથી મહત્વપૂર્ણ ઉપલબ્ધિ એ છે કે તેણે જટિલતમ માનવીય લાગણીઓને સરળતમ ભાષામાં વ્યક્ત કરી. ચંદ્રકાંત બક્ષીના શબ્દોમાં, "સરળ અને સુબોધ ભાષામાં લખી ન શકે તેવાએ વાર્તાઓ ન લખવી જોઈએ". આ વલણને કારણે માનવીય ચિત્રણ સામાન્ય વાચક માટે સુલભ બન્યું.
- પાત્ર-થી-વ્યક્તિત્વ: આધુનિક વાર્તાઓ પાત્રોને 'પાત્ર' તરીકે નહીં પણ 'વ્યક્તિત્વ' તરીકે ચીતરે છે. એટલે કે, તેઓ હવે કોઈ વિચાર કે સિદ્ધાંતનાં પ્રતીકો નથી રહેતા, પરંતુ તેમની પોતાની ઇચ્છાઓ, વેદનાઓ, દુઃખો અને સપનાઓ ધરાવતી જીવંત વ્યક્તિઓ બની જાય છે. હિમાંશી શેલતના પાત્રો ઉપરથી ઉતરી આવેલા આદર્શો નથી, પણ સાચી જિંદગી જીવતા માનવીઓ છે.
- સંવેદના અને કડુણા: લગભગ તમામ આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાઓમાં એક સામાન્ય તત્વ છે - માનવી પ્રત્યેની કડુણા. ધૂમકેતુની વાર્તાઓમાં પીડિતો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ છે, સુરેશ જોશીની વાર્તાઓમાં અસ્તિત્વની અજંપો છે, હિમાંશી શેલતની વાર્તાઓમાં વંચિતો માટે પ્રેમ છે, અને નીરવ પટેલની વાર્તાઓમાં જ્ઞાતિના અત્યાચારો સામેનો પ્રતિકાર છે.

૭. નિષ્કર્ષ

આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાઓમાં માનવીય ચિત્રણે લાંબી અને અર્થપૂર્ણ યાત્રા કરી છે. ધૂમકેતુના શિકારી-પિતા અલીથી શરૂ થઈ, સુરેશ જોશીના આંતરિક મનોજગતના પ્રયોગો સુધી પહોંચી, અને ઉત્તર-આધુનિક યુગમાં સરળ ભાષા અને સંવેદનાત્મક દૃષ્ટિ દ્વારા સામાન્ય માનવીની નજીક આવી.

આમ, આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાએ માનવીને તેના સાચા, અસંસ્કૃત અને સંવેદનશીલ સ્વરૂપમાં ચીતર્યો છે. આ વાર્તાઓ આપણને બતાવે છે કે માનવી માત્ર તેના સામાજિક વર્ગ, જ્ઞાતિ, ધર્મ કે વ્યવસાયનું પ્રતીક નથી, પણ એક એવું સત્ત્વ છે જે પ્રેમ કરે છે, વેદના ભોગવે છે, આશા રાખે છે, નિરાશ થાય છે, અને પોતાના અસ્તિત્વ માટે સતત સંઘર્ષ કરે છે.

આજે પણ ગુજરાતી વાર્તાની આ યાત્રા ચાલુ છે; દરેક નવી વાર્તા માનવીને સમજવાનો એક નવો પ્રયાસ છે. અને આ જ આધુનિક ગુજરાતી વાર્તાની સૌથી મહત્વની ઉપલબ્ધિ છે કે તેણે માનવીને, કોઈ પણ વર્ગ, જ્ઞાતિ કે સમુદાયને અનુલક્ષીને, એક સંવેદનશીલ, સહાનુભૂતિશીલ અને કડુણભરી નજરે જોયો છે.

સંદર્ભ

1. જોશી, સુરેશ. ગૃહપ્રવેશ. અમદાવાદ: આર.આર. શેઠ એન્ડ કંપની પ્રા. લિ., 1987.
2. ધૂમકેતુ. ધૂમકેતુની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ. અમદાવાદ: ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, 2016.
3. શેલત, હિમાંશી. અંધારી ગલીમાં સફેદ ટપકાં. અમદાવાદ: ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, 1996.

4. પટેલ, નીરવ. કીમી લેયર અને અન્ય વાર્તાઓ. અમદાવાદ: દલિત સાહિત્ય અકાદમી, 2003.
5. બ્રહ્મભટ્ટ, અનિરુદ્ધ. આધુનિક ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તા. અમદાવાદ: યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, 2003.
6. ચૌધરી, રઘુવીર. ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ. અમદાવાદ: ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, 2017.
7. દેસાઈ, ચંદ્રકાન્ત. ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તા : સ્વરૂપ અને વિકાસ. અમદાવાદ: યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, 2009.
8. પરમાર, મણિલાલ એચ. દલિત ગુજરાતી સાહિત્ય : એક અધ્યયન. અમદાવાદ: ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી, 2012.
9. મોદી, ચિનુ. દાબી મુઠ્ઠી જમણી મુઠ્ઠી. અમદાવાદ: આર.આર. શેઠ એન્ડ કંપની, 1995.
10. બક્ષી, ચંદ્રકાન્ત. ચંદ્રકાન્ત બક્ષીની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ. અમદાવાદ: નવભારત સાહિત્ય મંદિર, 2008.
11. પટેલ, ભાવના. આધુનિક ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાનું સ્વરૂપ અને વિકાસ. પી.એચ.ડી. મહાનિબંધ. ગુજરાત યુનિવર્સિટી, 2017.
12. ચૌહાણ, કિરણબેન. ઉત્તર આધુનિક ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તા : એક અભ્યાસ. પી.એચ.ડી. મહાનિબંધ. હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, 2018.
13. સોલંકી, મીનાબેન. ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તામાં નારીચેતના. પી.એચ.ડી. મહાનિબંધ. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, 2020.